

Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg

Philosophische Fakultät I

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Historie – obecné dějiny

Tézy dizertačnej práce

Jakub Štofaník

**Medzi krížom a kladivom. Recepcia sociálneho myslenia v katolíckej cirkvi
v prvej polovici 20. storočia**

Between Cross and Hammer. Reception of Social Thought in the Catholic
Church during the First Half of the 20th Century

Vedúci práce:

Prof. Dr. Michael G. Müller

PhDr. Ondřej Vojtěchovský, Ph.D.

Praha 2016

Medzi krížom a kladivom. Recepčia sociálneho myslenia v katolíckej cirkvi v prvej polovici 20. storočia

Tézy dizertačnej práce

Akú pozíciu zaujala katolícka cirkev voči výrazným zmenám spojeným s industrializáciou, migráciami, zväčšujúcimi sa mestami a sociálnou otázkou? Zostala pred nimi slepá a hluchá? Domnievam sa, že nie. Aj keď s oneskorením, ale predsa si uvedomila potrebu angažovať sa v debatách rezonujúcich v meniacej sa spoločnosti. Následne na takéto výzvy a premeny spoločnosti sformulovala vlastný postoj vo forme sociálneho katolicizmu, ktorý stojí aj v centre predkladanej dizertačnej práce.

Štúdiá sleduje konštituovanie, rozvoj, transfer a adaptáciu sociálneho katolicizmu v prvej polovici 20. storočia. Sociálny katolicizmus je chápaný nie len ako koncept definovaný oficiálnym učením cirkvi v podobe encyklik, ale predovšetkým ako kolektívna sociálna prax, prítomná v spoločnosti pod rôznymi podobami.

Okrem poznania špecifických myšlienkových prúdov i rozvoja samotných kresťansko-sociálnych sietí sa nám v sociálnom katolicizme ponúka podľa môjho názoru jedinečná možnosť pozorovať interakcie medzi spoločnosťou a náboženstvom. V tomto hnutí sa totižto silne reflektovali dobové debaty a konflikty odohrávajúce sa medzi konkurenčnými sociopolitickými programami. Sociálny katolicizmus hral zároveň aj istú rolu v emancipačnom procese časti robotníctva a podieľal sa tak na konštruovaní kolektívnych identít. Artikuláciou vlastného ideálneho sociálneho usporiadania a celistvého programu sa sociálny katolicizmus stal aj súčasťou debát okolo potreby redefinície základných princípov spoločenského, politického a ekonomického života, ktoré silne rezonovali naprieč celým 19. storočím a ani v priebehu storočia nasledujúceho nestratili na svojej aktuálnosti.

Dizertačná práca sleduje presadzovanie sa sociálneho katolicizmu na dvoch úrovniach. Prvou je jeho konštituovanie medzi katolíckymi intelektuálmi na úrovni diskurzu, ktorý chápem ako sociálne utváranú komunikáciu vtelenú do rôznorodých textov.¹ Katolícki intelektuáli pre mňa predstavujú skupinu zloženú z kňazov a laikov, ktorí sa podieľali na vytváraní a rozvoji sociálneho katolicizmu na stránkach rôznych časopisov a revue, pôsobením na teologických

¹ Táto časť práce sa tak zameria nielen na zhromaždenie a vzťahy medzi jednotlivými textami podieľajúcimi sa na vzniku a rozvoji sociálne katolíckeho smerovania, ale aj na ich sociálny a historický kontext a čiastočne aj na ich filozofické a hodnotové východiská. FAIRCLOUGH, Norman, *Language and power*, London; New York, Longman, 1989. FAIRCLOUGH, Norman, *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*, New York, Routledge, 2003.

fakultách a seminároch, i prácou na programových dokumentoch katolíckeho politického tábora. Druhou úrovňou je jeho recepcia a osvojenie v sociálnej praxi samotných kresťansko-sociálnych robotníckych spolkov a organizácií. Naprieč týmito dvoma úrovňami je pozornosť venovaná premene aktérov zúčastňujúcich sa práce na sociálne-katolíckom poli, ich motiváciám, cieľom, i širším interakciám so spoločnosťou. Zároveň sa snažím o zmapovanie sietí sociálne-katolíckych spolkov a organizácií priamo medzi robotníctvom, ako aj ich schopnosť osloviť a mobilizovať toto prostredie. Pozorujem tak rolu, akú hral sociálny katolicizmus v pokojných obdobiach i v dobe štrajkov a kríz. Za účelom overenia kapacity katolíkov reagovať so svojim sociálnym programom v krízových situáciách práca predkladá tri sondy do konfliktných udalostí. Formou prípadových štúdií je postrehnutá reakcia katolíkov na Krompašskú vzburu z roku 1921, Duchcovskú stávkou i nepokoje v belgickom regióne Borinage zo začiatku tridsiatych rokov.

Sociálny katolicizmus je analyzovaný so zaoštréním na dve špecifické prostredia. Prvým a v predkladanej štúdií dominantným je územie, na ktorom v roku 1918 vzniklo Československo. Druhú oblasť predstavuje Belgicko.

Výberom belgického a československého prostredia usilujem za prvé o vytvorenie celistvejšieho pohľadu a zaistenie rôznorodejších podmienok pre analýzu fenoménu sociálneho katolicizmu. Druhý dôvod vychádza zo základných otázok tohto výskumu sledujúceho prijatie sociálneho katolicizmu v prostredí československých katolíkov. Nakoľko tu bol proces adaptácie značne pomalší a komplikovanejší, pre samotný dizajn výskumu som potreboval zvoliť podobné lokality, v ktorých sa sociálny katolicizmus uchytil. Sociálny katolicizmus v Belgicku nechápem ako žiaden modelový príklad, ktorému sa československí katolíci mali nutne priblížiť či ho kopírovať. Ponímam ho len ako situáciu, v ktorej sa sociálny katolicizmus ujal, a ktorá tak dovoľuje extrahovať siete aktérov, vidieť ako prebiehali vyjednávania a pozorovať ohlas tohto hnutia v spoločnosti.

Predkladaná práca si kladie za cieľ zistiť, akú dôležitosť predstavovala pre katolícke prostredie robotnícka otázka, náprava socioekonomického poriadku i ako a kým bol vytváraný katolícky pohľad na ideálne sociálne usporiadanie. Rovnako ma zaujíma i osvojenie tohto projektu medzi robotníctvom, či prispôsobovanie sa jazyka sociálneho katolicizmu meniacim sa spoločenským podmienkam. Štúdiá sa rovnako snaží o nájdenie odpovede na otázku, nakoľko bola vôbec pre československých katolíkov i hierarchiu sociálna otázka a nové prístupy k jej riešeniu v duchu snáh o formovanie katolíckeho sociálneho programu prioritou a čo jeho rozvoj prípadne limitovalo.

Označenia československý či belgický katolicizmus používam výhradne ako zastrešujúce pojmy, sprehľadňujúce vetné konštrukcie. Katolícke prostredie v oboch krajinách v žiadnom prípade nepredstavovalo homogénnu skupinu, ktorá by sa dala plne vtesnať pod takéto pomenovania. Veľmi dobre si uvedomujem, že slovenské katolícke milieu sa značne líšilo od toho moravského i českého, rozdiely boli i medzi katolíkmi vo Valónsku a Flámsku. Rôznorodosť postojov dotvárali rovnako nemecký či maďarský katolíci v Československu, alebo silné enklávy prisťahovalcov z Talianska a z Poľska v Belgicku. Mojou snahou naprieč celou prácou bude preto túto mnohohlasnosť katolíckych komunít neumlčať a v rozvoji sociálneho katolicizmu jej skôr pozorne naslúchať.

V rámci dizertačnej práce pracujem s dvoma základnými termínmi. Prvým širším je pojem *sociálne myslenie cirkvi*, na ktoré sa odkazujem aj v samotnom názve práce. Chápem pod ním nielen oficiálne učenie cirkvi, ale predovšetkým širšie inšpiračné zdroje, diskusie a východiská, ktoré nemuseli nadobudnúť doktrínálnu pozíciu ani uplatnenie v politických ambíciách katolíckeho tábora.² Druhým termínom je *sociálny katolicizmus*, definovaný Denisom Pelletierom,³ ktorý ho chápe ako historicky podmienené angažovanie katolíckeho prostredia, ktoré sa prejavuje v kolektívnej praxi v podobe inštitúcií charakteristických pre priemyselnú spoločnosť (spolky, hnutia, strany, odbory). V podmienkach transformujúcej sa spoločnosti vytvára sociálny katolicizmus zároveň vlastný projekt ideálneho usporiadania (alternatívnu utópiu), pre ktorý sociálna doktrína, respektíve sociálne učenie cirkvi, predstavuje referenčný rámec.⁴

Chronologický rámec tejto práce je definovaný značne rozsiahle, a to prvou polovicou 20. storočia, čím prestupuje cez obvyklé medziny politických dejín. Rozvoj a dynamika sociálneho katolicizmu tak budú pozorované a analyzované naprieč sociálnymi, ekonomickými a politickými udalosťami prepájajúcimi posledné roky existencie Rakúsko-Uhorska s Československou ľudovodemokratickou republikou. Týmto vymedzením nechcem nijak poprieť vplyv a význam historicko-politických míľnikov, ako boli vznik samostatného Československa, vypuknutie druhej svetovej vojny či prebratie moci komunistami vo februári

² HERLIHY, D. J., Social thought, Catholic, in: *New Catholic Encyclopedia*, Detroit, Washington, zväzok 13, 2003, s. 246-255 a PAVAN, P. MASSARO, T., Social thought, Papal, in: *New Catholic Encyclopedia*, zväzok 13, s. 257-269.

³ Denis Pelletier (*1958) je francúzsky historik pôsobiaci na Ecole Pratique des Hautes Etudes v Paríži, kde vedie výskumnú skupinu Histoire et sociologie du catholicisme contemporain (Dejiny a sociológia súčasného katolicizmu). Venuje sa hlavne dejinám katolicizmu v 20. storočí, vzťahu medzi náboženstvom a spoločnosťou, kultúrnym a intelektuálnym dejinám.

⁴ PELLETIER, Denis, Le catholicisme social en France (XIXe-XXe siècle) Une modernité paradoxale, in: PELLISTRANDI, Benoît, *L'histoire religieuse en France et en Espagne: colloque international, Casa de Velázquez, 2-5 avril 2001*. Madrid, Paris, Casa de Velázquez, 2004, s. 372.

1948. Domnievam sa však, že tieto udalosti nemali tak zásadný vplyv na adaptáciu a presadenie sociálneho katolicizmu, aby mohli predstavovať vymedzenie sledovaného časového obdobia. Toto časové zameranie prináša rovnako možnosti sledovania plnej kontinuity, jemných prechodov i výrazného prispôsobovania sa cieľov a rétoriky sociálneho katolicizmu.

Teoretické a metodologické inšpirácie

Z metodologického hľadiska sa snažím o aplikáciu komparatívnej metódy. Tá nachádza svoje využitie v časti mapujúcej siete a fungovanie kresťansko-sociálnych organizácií a spolkov, pričom sleduje hlavne kontrastné podmienky a nerovnosti vývoja v jednotlivých národných kontextoch. Toto jej funkčné aplikovanie tak otvára nový heuristický ako aj analytický rozmer, ktoré následne prispievajú k pochopeniu podmienok adaptácie sociálneho katolicizmu v Československu. Využitie komparácie v tejto práci je tak asymetrické (s väčšou pozornosťou venovanou prostrediu Československa), ale zároveň synchronne sledujúce jeden jav na viacerých územiach v jeho dlhodobých tendenciách ako aj v špecifických analogických situáciách.

Mojou snahou je rovnako kombinovať archívny výskum s teoretickými modelmi. Predkladaná dizertačná práca sa tak z pozícií vlastných histórii snaží aj o kritické zamyslenie nad sekularizačnou paradigmou, ktorá dlhú dobu dominovala aj v analýze dejín 19. a 20. storočia. V tomto smerovaní sa opieram hlavne o práce britského historika Hugh McLeoda, venujúceho sa vzťahom medzi urbanizáciou a náboženstvom i postaveniu náboženstva medzi robotníctvom.⁵

Môj zorný uhol do istej miery ovplyvnili aj disciplíny ako sociálna antropológia či sociológia. Snažil som sa nadviazať nie len na debaty prebiehajúce na poli sociológie náboženstva, ale v zameraní sa na premeny aktérov a sietí participujúcich na vzniku, šírení a adaptácii sociálneho katolicizmu aj na modely rozpracované Brunom Latourom.⁶ Na mysl som mal zároveň i isté generačne posuny a premeny priorít, na ktoré v časovom rozmedzí rokov 1830 až 1960 v sociálnom katolicizme poukazuje Denis Pelletier.⁷

⁵ McLEOD, Hugh, *Piety and Poverty: Working-Class Religion in Berlin, London and New York, 1870-1914*, Holmes & Meier Pub, 1996. McLEOD, Hugh, *European religion in the age of the great cities, 1830-1930: Working-Class Religion in Berlin, London, and New York, 1870-1914*. New York, Routledge, 1995. McLEOD, Hugh, *Religion and the working class in nineteenth-century Britain*, London, Macmillan, 1984.

⁶ AKRICH, Madeleine, CALLON, Michel a LATOUR, Bruno, *Sociologie de la traduction : Textes fondateurs*, Paris, Presses de l'École des Mines, 2006. LATOUR, Bruno, *Pasteur : guerre et paix des microbes, suivi de Irréductions*, Paris, La Découverte, 2012.

⁷ PELLETIER, Denis, Le catholicisme social en France (XIXe-XXe siècle). Une modernité paradoxale, in: PELLISTRANDI, Benoît, *L'histoire religieuse en France et en Espagne: colloque international, Casa de Velázquez, 2-5 avril 2001*. Madrid, Paris, Casa de Velázquez, 2004, s. 371-387.

Stav bádania a ciele práce

Fenoménu sociálneho katolicizmu sa medzi historikmi dostalo systematickej pozornosti už v päťdesiatych rokoch 20. storočia. Medzi priekopníkov v týchto témach patrili hlavne francúzskohistorici Jean-Baptiste Durosell či Henri Rollet. V šesťdesiatych rokoch sa pozornosť presunula k spracovaniu dejín hnutí zameraných na mobilizáciu robotníckej mládeže, hlavne hnutia mladých kresťanských robotníkov JOC. Týmto štruktúram sa dostalo značnej pozornosti nielen kvôli ich úspechu medzi robotníckou mládežou, preniknutiu do mimoeurópskeho prostredia, ale aj vďaka ich blízkosti k postojom druhého vatikánskeho koncilu a neskorším dokumentom sociálneho učenia, ktoré v nich videli svojho myšlienkového predchodcu.

Blížiac sa sté výročie vydania encykliky Rerum novarum so sebou prinieslo množstvo bilancujúcich konferencií a seminárov, ktoré stimulovali i monografické spracovania tém prepojených na formovanie a uplatnenie sociálneho učenia katolíckej cirkvi. V deväťdesiatych rokoch na ne nadviazali širšie poňaté syntézy venujúce sa náboženstvu v zmenených podmienkach industrializovanej spoločnosti, kresťanskému sociálnemu hnutiu, vzťahu medzi náboženstvom a svetom robotníctva, či komparatívne založené práce. Ich východiskom bola často práve snaha o prehodnotenie sekularizačného naratívu moderných dejín, či presahy náboženstva do politiky a ideologických zápasov.

Najnovšie práce z obdobia po roku 2000 pokračujú v smerovaní z deväťdesiatych rokov, pričom sa posilňuje snaha o porovnanie skúseností sociálneho katolicizmu v rôznych európskych krajinách a dobových socio-politických podmienkach. Sociálny katolicizmus sa čoraz viac prepája s témami religiozity robotníctva, gendrovými aspektmi, konštruovaním triedy i identity.

Záujem o postavenie náboženstva a jeho presahov do spoločnosti v období prvej polovice 20. storočia sa v českej a slovenskej historickej produkcii koncentruje okolo dvoch tematických okruhov. Prvým dominantným je politický katolicizmus, druhú skupinu reprezentujú knihy venujúce sa literárno-intelektuálnemu životu a kultúrnym ambíciám katolíckeho tábora. Silnú pozíciu majú rovnako biografie popredných osobností katolíckeho tábora či dejiny jednotlivých inštitúcií.

Pozornosť venovaná témam sociálneho angažovania sa katolíckej cirkvi je v prostredí českej a slovenskej historiografie len značne okrajová. Najst' môžeme len menšie štúdie mapujúce rôzne organizácie, hnutia či životné osudy jednotlivých katolíckych intelektuálov angažujúcich sa v tejto oblasti. Ústredné postavenie si však aj tu zachovávajú politické

aktivity, ktoré sa podieľali na vytvorení katolíckych sociálov v rámci širšieho katolíckeho politického tábora, či na konštruovaní siete katolíckych odborov na Slovensku. Nosnú prácu v tejto oblasti predstavuje kniha Pavla Marka, *Čeští křesťanští sociálové* venujúca sa hlavne časovému horizontu od deväťdesiatych rokov 19. storočia do prvej svetovej vojny. O období po prvej svetovej vojne či presahoch sociálneho myslenia cirkvi do Československej strany lidovej sa Pavel Marek zmieňuje len v náznakoch. Sociálne-katolíckym aktivitám mimo katolíckeho politického tábora po roku 1918 sa v celej práci vôbec nevenuje. Spolu so štúdiou Milana Katuninca o kresťanských odboroch na Slovensku však tieto dve práce tvoria výraznú heuristickú oporu i štartovací bod mojich vlastných snáh a úvah.⁸

Mojím vlastným úsilím na poli výskumu sociálneho katolicizmu bude odpúťanie sa od výlučne politického, či cirkevne inštitucionálneho rozmeru týchto katolíckych snáh na úkor výraznejšieho prepojenia sociálnych a cirkevných dejín.⁹ Vytváranie týchto kontaktov naprieč jednotlivými subdisciplínami historického bádania považujem za veľmi potrebné a domnievam sa, že špeciálne v českej a slovenskej historiografii tak možno prispieť aj k vymaneniu štúdia náboženských fenoménov z istej vlastnej uzavretosti.

Pramenná základňa

Pramenná základňa celého výskumu je značne rôznorodá. Prvá časť práce vychádza hlavne z analýzy časopiseckej a knižnej produkcie katolíckych intelektuálov, ktorá je doplnená o archívne materiály pochádzajúce z osobných pozostalostí či archívov rôznych cirkevných inštitúcií. Druhá časť, venujúca sa kresťansko-sociálnym štruktúram pôsobiacim priamo medzi robotníctvom (spolky, hnutia, odbory), stojí na fondoch samotných organizácií, čo je jav typický pre belgické a len výnimočne pre sociálno-katolícke spolky či odbory pôsobiace v Československu. Nakoľko tie majú samostatné archívne fondy len veľmi ojedinele, ich

⁸ MAREK, Pavel, *Čeští křesťanští sociálové*, Olomouc, Univerzita Palackého, 2011. KATUNINEC, Milan, *Křesťanské robotnícké a odborové hnutí na Slovensku*, Trnava, Filozofická fakulta TU, 2006. FASORA, Lukáš, HANUŠ, Jiří, MALÍŘ, Jiří, *Sekularizace českých zemí v letech 1848-1914*, Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007. ŠEBEK Jaroslav, Encyklika Quadragesimo anno, její recepce a vliv na katolícké prostredie v českých zemích ve třicátých letech, in: Soudobé dějiny VIII., 2-3, 2001, s. 365-383.

⁹ DUMONS, Bruno, Histoire sociale et histoire religieuse, deux soeurs ennemies? Un essai de relecture historiographique pour la France contemporaine, in: *Revue d'histoire de l'Église de France*, vol. 86, Société d'histoire religieuse de la France, 2000, s. 561-572. PELLETIER, Denis, Les pratiques charitables françaises entre "histoire sociale" et "histoire religieuse", essai d'historiographie critique, in: BUELTZINGSLOEWEN, Isabelle von, PELLETIER, Denis, *La charité en pratique: chrétiens français et allemands sur le terrain social, XIXe-XXe siècles*, Strasbourg, Presses universitaires de Strasbourg, 1999, s. 33-49. Snahu o zblížovanie sociálnych, kultúrnych a cirkevných dejín sleduje v českej historickej produkcii posledných rokov hlavne práca: HAVELKA, Miloš, *Víra, kultura a společnost: náboženské kultury v českých zemích 19. a 20. století*, Červený Kostelec, Pavel Mervart, 2012.

pôsobenie mapujem hlavne na základe záznamov policajných riaditeľstiev či spolkových katastrov, kde mali povinnosť sa registrovať.

Archívy cirkevných inštitúcií a špeciálne jednotlivých biskupstiev z prvej polovice minulého storočia sú dochované len torzovite. Kritickým príkladom je pražské arcibiskupstvo a dokumenty z pôsobenia arcibiskupa Františka Kordáča (1919-1931) a Karla Kašpara (1931-1941), ktoré boli správcom arcibiskupského paláca nenávratne zničené (asi vyvezením do zberne papiera) v rozmedzí rokov 1975-1985.¹⁰ Vysoká miera poničenia a selekcie dochovaných archíválií charakterizuje aj ostané biskupstvá v Čechách, na Morave i na Slovensku.

Naprieč celou prácou sa tiahne aj línia prípadových štúdií do konfliktných udalostí, štrajkov a robotníckych vzbúr, ktoré sa opierajú o archíválie príslušných okresných, oblastných či špecializovaných archívov.

Záverečné poznámky

Fenomén sociálneho katolicizmu, ku ktorému som v tejto práci pristúpil ako ku diskurzu i sociálnej praxi, v sebe odkryl hneď niekoľko rozmerov. Jedným z najzaujímavejších je jeho vzťah k modernej spoločnosti, ktorý charakterizuje vnútorný paradox. Sociálne učenie bolo pôvodne formulované, ako kritická a odmietavá reakcia na vývoj plynúci z industrializácie a celkovej transformácie spoločnosti. Katolícka odpoveď vtelená do štandardov a pojmov tomistickej filozofie však priniesla isté prekvapenie. Obrat k filozofickým a teologickým východiskám, ktoré boli prvotne hodnotené ako prejav zaostávania a uzatvárania sa, vytvoril naopak funkčný priestor, kde sa mohli diskutovať aj dobovo silne aktuálne problémy súborne označované ako sociálna otázka. Jazyk a argumentácia sociálneho katolicizmu sa presadili nielen u mnohých sociálnych kritikov, ale dokázali obstáť aj v debatách vedených na poli vedy, pričom si plne osvojil spôsoby analýzy a prejavu vlastné sociológii či národohospodárstvu. V sociálnom katolicizme sa tak viditeľne prepájal obraz transformujúcej sa spoločnosti, progresu i vedeckých poznatkov s nábožensko-morálnym rozmerom a presvedčením, že takto dôjde k vytváraniu lepšieho sveta v kresťanskom duchu.

V žiadnom prípade nemožno prehliadať, že katolícka cirkev sa v sociálnej otázke angažovala s oneskorením a riešenia začala hľadať až vtedy, keď sa problémy prevalili. Tento fakt

¹⁰ČUMLIVSKI, Denko, Péče o archiválie arcibiskupství pražského z let 1221-1950 v národním archivu v Praze, in: ČERNUŠÁK, Tomáš, MIHOLA, Jiří, *Církevní archívy a fondy v České republice*, Brno, Masarykova univerzita, 2007, s. 36-37.

priznávali aj jej poprední predstavitelia a tvorcovia sociálneho učenia cirkvi ako Pius XI., ktorý sám označil stratu robotníckej triedy za najväčší škandál cirkvi v 19. storočí.¹¹ Sociálne učenie cirkvi bolo celé formulované už len ako projekt krízového manažmentu. Organizácie, ktoré mali pôsobiť v prostredí proletariátu, si následne len zdĺhavo získavali dôveru medzi hierarchiou i členskú základňu medzi robotníctvom.

Aj napriek tomu sme však na príklade hnutia, akým bol sociálny katolicizmus v prvej polovici 20. storočia, schopní sledovať kapacitu katolíckej komunity odpovedať na zmeny vyvolané industrializáciou, narastaním miest, vznikom masívnej robotníckej triedy i migráciami, ktoré sú častokrát predstavované ako parametre modernizácie. Práve na tieto prvky mala byť v návaznosti na sekularizačné tézy schopnosť reakcie náboženstva mizivá. Zdá sa, že tomu tak nie je. Sociálny katolicizmus reprezentoval skôr oblasť, kde bola náboženská komunita schopná mobilizovať rôznych aktérov pre naplnenie vlastného sociálneho programu či z jeho pozície pôsobiť v politike, spoločnosti i voči konkurenčným sociálnym projektom. Rovnako stojí za povšimnutie, že náboženský autori predstavovali vo všetkých priemyselných spoločnostiach značnú časť sociálnych kritikov, pričom sa pohybovali na názorovej škále od extrémne konzervatívnych cez mierne progresivistické až ku silne revolučným.¹²

Oblasť, ako je sociálny katolicizmus a angažovanie sa náboženstva medzi robotníctvom, predstavuje priestor, ktorý nás vyzýva k zásadnému zamysleniu sa nad sekularizačnou paradigmou. Spoločne s britským historikom Callumom G. Brownom tak možno zdieľať obozretný pohľad na vytesňovanie náboženstva z modernej spoločnosti. Na príklade sociálneho katolicizmu sme schopný demonštrovať, že vplyv náboženstva môže vzrastať alebo upadať v každom sociálnom a ekonomickom kontexte: preindustriálnom, industriálnom, alebo postindustriálnom. Pričom jeho dosah na spoločnosť nemusí byť nijak automaticky spätý s narastaním ľudských znalostí, racionalitou, alebo technologizáciou. Ustupovanie náboženstva z verejného priestoru nekopíruje ani proces industrializácie či urbanizácie a nie je v žiadnom prípade lineárnym javom. Naopak pri štúdiu náboženských fenoménov v modernom svete musíme mať na mysli nepretržitú schopnosť adaptácie. Pozícia náboženstva môže podliehať zásadným sociálnym a ekonomickým zmenám a môže utrpieť krátkodobý, alebo strednodobý úpadok, ale rovnako sa môže adaptovať na nový kontext,

¹¹ McLEOD, Hugh, *Piety and Poverty: Working-Class Religion in Berlin, London and New York, 1870-1914*. Holmes & Meier Pub, 1996, s. XXIV.

¹² FISCHER, Wolfram, Social Tensions at Early Stages of Industrialization, in: *Comparative Studies in Society and History*, 9, 1966, s. 67-69.

osvojit' si nový jazyk a vykázat' ešte značný dlhodobý nárast.¹³ Vzťah náboženstva a modernej spoločnosti sa tak určite neodvíjal v protiklade a omnoho viac ho mohla charakterizovať paralelná transformácia pod vzájomným vplyvom.

Komparácia rozvoja sociálneho katolicizmu v dvoch rozdielnych národných kontextoch sa stáva centrálnou pre pochopenie prekážok, s ktorými bolo toto hnutie konfrontované v Československu. Najviditeľnejším limitom bola vysoká miera klerikalizácie celého sociálne-katolíckeho sektoru. Duchovenstvo malo neprimerane silné postavenie nielen v odbornej debata a formovaní pohľadu cirkvi na sociálnu otázku, ale aj v samotných organizáciách združujúcich robotníctvo. Svoj vplyv na riadenie sa nesnažilo ani nijak zásadne regulovať či presunúť na samotných členov.

Ďalším obmedzením bola nepochybne etnická roztrieštenosť katolíkov v Československu. Českí, slovenskí, nemeckí i maďarskí katolíci mali nielen vlastných politických reprezentantov, ale aj vlastné odborové organizácie a prípadne i iné spolkové štruktúry pre robotníctvo. Napriech kresťansko-sociálne orientovanými snahami jednotlivých národných skupín dochádzalo len k veľmi malej a formálnej spolupráci manifestovanej nanajvyšš pri výročných snemoch.

Na túto etnickú roztrieštenosť v prostredí československého katolicizmu nadväzuje aj tretí limitujúci rozmer, ktorým bola vysoká miera prepojenia sociálneho angažovania sa katolíckej cirkvi s politickým katolicizmom. Kresťansko-sociálnym snahám sa v Československu nepodarilo udržať politickú neutralitu a boli tak v plnom závese za rozhodnutiami a konfliktami prebiehajúcimi v prostredí katolíckych politických strán, ktoré sa stávali čoraz viac konzervatívnejšími a radikálnejšími.

Prehľad prameňov a literatúry (výber)

Z priestorových dôvodov na tomto mieste uvádzam len veľmi obmedzený zoznam použitej literatúry.

Archívy

Národní archiv, Praha
Slovenský národný archív, Bratislava
Archives générales du royaume, Brusel
Památník národního písemnictví, Praha
Archiv Ministerstva zahraničních věcí, Praha
Archiv Univerzity Karlovy, Praha

¹³ BROWN, Callum G., A Revisionist Approach to Religious Change, in: BRUCE, Steve. *Religion and Modernization: Sociologists and Historians Debate the Secularization Thesis*, Clarendon Press, 1992, s. 55-56.

Státní okresní archiv Olomouc
Štátny archív Nitra
Státní oblastní archiv v Litoměřicích
Státní okresní archiv Teplice
Archives de l'Archevêché de Malines-Bruxelles, Mechelen
KADOC, Leuven
Archiv bezpečnostních složek, Praha
Archív múzea Spiša, Smižany
Knihnica a archív spolku svätého Vojtecha, Trnava
Archív Banskobystrickej diecézy, Banská Bystrica
Archives JOC International, Bruxelles
Archives Vie féminine, Bruxelles

Noviny a časopisy

Časopis katolíckého duchovenstva, Dělnické noviny, Duchovný pastier, Filosofická revue, Gardista, Hlídka, Katolícke noviny, Kazateľňa, Kožerobotník, Krompašský spravodajca, Kultúra, L'Elan, La libre Belgique, Le Peuple, Le Soir, Lidové listy, Lidové noviny, Na Hlubinu, Národní listy, Naše noviny, Nová práce, Nová svoboda, Nové slovo, Nový věk, Obzor, Právo lidu, Pražský večerník, Robotnícké noviny, Rudé právo, Rudý večerník, Řád, Slovák, Slovenské ľudové noviny, Slovenské noviny, Slovenský kresťanský socialista, Slovenské robotnícké noviny.

Pamäte

ČAVOJSKÝ, Rudo, *Spomienky kresťanského odborára*, Bratislava, Lúč, 1996.
HNILICA, Pavol Mária, VNUK, František, *Náboženské problémy v krajine ovládanej komunistami*, Trnava, Dobrá kniha, 2006.
KAŠŠOVIC, Ján, *V službách vlasti: spomienky na verejnú činnosť v rokoch 1939-1946*, Bratislava, Ústav pamäti národa, 2012.
MASAŘÍK, Hubert, *V proměnách Evropy: paměti československého diplomata*, Praha, Litomyšl, Paseka, 2002.
NEUWIRTH, Anton, *Liečiť zlo láskou: životné osudy, spomienky a vyznania lekára, politického väzňa, mysliteľa a diplomata Antona Neuwirtha*, Bratislava, Kalligram, 2001.
OPASEK, Anastáz, *Dvanásť zastavení: vzpomínky opata břevnovského kláštera*, Praha, Torst, 1997.

Primárna literatúra

ARENDDT, Joseph, *Catéchisme de l'ouvrier syndiqué*, Gand, Secrétariat général des Unions professionnelles, 1907.
ČAPEK, Karel, *Hovory s T. G. Masarykem*. Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2013.
Démographie de la Belgique de 1921 à 1939, Bruxelles, 1943.
DOLEŽAL, Josef, *Český kněz*, Praha, 1931.
DOLEŽAL, Josef, *Politická cesta českého katolicismu 1918-1928*, Praha, Ústředí křesťansko-sociálních dělnických organizací v Čechách, 1928.
ĎURKOVSKÁ, Mária, *Maďarské politické strany (Krajinská kresťansko-socialistická strana, Maďarská národná strana) na Slovensku v rokoch 1929-1936: dokumenty*, Košice, Spoločenskovedný ústav SAV, 2012.
DURYCH, Jaroslav, *Katechismus práce*, Praha, L. Kuncíř, 1938.
FABRICIUS, Miroslav, SUŠKO, Ladislav, *Jozef Tiso - Prejavy a články (1913-1938)*, Bratislava, AEPress, 2002.

- FABRICIUS, Miroslav, *Jozef Tiso - Prejavy a články (1938-1944)*, Bratislava, AEPRESS, 2007.
- FAUVIEAU, Hector, *Le Borinage. Monographie politique, économique, sociale*, Frameries Union des Imprimeries, 1929.
- JACQUEMYNS, Guillaume, *La vie sociale dans le borinage houiller: notes, statistiques, monographies*, Bruxelles, Editions de l'Université Libre de Bruxelles, 1939.
- LAJČIAK, Ján, *Slovensko a kultúra*, Bratislava, Q 111, 2007.
- Manuel de la JOC, Les éditions jocistes, Bruxelles 1930.
- MORA, Ján, *Boj a práca slovenských kresťanských robotníkov*, Bratislava, Slovenské kresťanskosociálne odb. združenie, 1941.
- PAUWELS, Henri, *Vingt-cinq années d'action syndicale*, Bruxelles, Confédération des syndicats chrétiens de Belgique, 1934.
- Program československé strany lidové prohlášený sjezdem strany 2. dubna 1946*, Praha, Ústřední politická kancelář československé strany lidové, 1946.
- SALATNAY, Michal, *Katolícka akcia so zvláštnym zreteľom k hospodársko-sociálnemu a politickému životu*, Trnava, Spolok sv. Vojtecha, 1940.
- SÁNDORFI, Edvard, *Slovo ku kresťanským robotníkom. S dodatkom výkazov "Budapeštianskeho kat. del. kruhu"*. Budapešť, Tlačou Štephaneum, 1904.
- SIDOR, Karol, *Ako sa díva Cirkev na sociálnu otázku?: Sociálny zákonník - náčrt katolíckeho sociálneho učenia*, Bratislava, Knihnica Slováka, 1935.
- SOLDÁT, Alois, *Nástin základův a všeobecných zásad společensko-hospodářských: Příspěvek katol. mravouky k řešení otázky sociální*, Praha, Dědictví sv. Prokopa, 1913.
- STAŠEK, Bohumil, *Obnova lidské společnosti: Program a zásady Československé strany lidové v Čechách*, Praha, Ústř. sekretariát ČSL, 1920.
- TISO, Jozef, *Ideologia slovenskej ľudovej strany*, Praha, Tiskový odbor Ústředního svazu československého studentstva, 1930.
- VAŠEK, Bedřich, *Cesty k sociální spravedlnosti*, Praha, 1939.
- VAŠEK, Bedřich, *Rukojet' křesťanské sociologie*, Olomouc, Lidové knihkup., 1937.
- Zprávy Státního úřadu statistického Republiky československé*, V Praze, Státní úřad statistický, 1932.
- Zprávy Státního úřadu statistického Republiky československé*, V Praze, Státní úřad statistický, 1934.

Sekundárna literatúra

- AKRICH, Madeleine, CALLON, Michel, LATOUR, Bruno, *Sociologie de la traduction: Textes fondateurs*, Paris, Presses de l'Ecole des Mines, 2006.
- ANZENBACHER, Arno, *Křesťanská sociální etika: úvod a principy*, Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury, 2004
- AUBERT, Roger, BOILEAU, David A., *Catholic Social Teaching: An Historical Perspective*, Milwaukee, Marquette University Press, 2003.
- BALÍK, Stanislav, FASORA, Lukáš, HANUŠ, Jiří, *Český antiklerikalismus*, Praha, Argo, 2015.
- BERGER, Peter L, *The Desecularization of the World: A Global Overview*, in: BERGER, Peter L, *The desecularization of the world: resurgent religion and world politics*, Washington, D.C., Ethics and Public Policy Center, 1999, s. 1-18.
- BERGER, Peter L., *The sacred canopy: elements of a sociological theory of religion*, New York, Anchor Books, 1990.
- BOSWELL, Jonathan, MCHUGH, Francis P., VERSTRAETEN, Johan, *Catholic Social Thought: Twilight Or Renaissance?*, Leuven, Peeters Publishers, 2000.

- BOUTRY, Philippe, *Rerum novarum: écriture, contenu et réception d'une encyclique actes du colloque international, Rome, 18-20 avril 1991*, Rome Paris, Centre national de la recherche scientifique, École française de Rome, 1997.
- BRAGARD, Lucie, *La Jeunesse ouvrière chrétienne, Wallonie-Bruxelles, 1912-1957*, Bruxelles, Vie ouvrière, 1990.
- BREUNING, Klaus, *Die Vision des Reiches. Deutscher Katholizismus zwischen Demokratie und Diktatur (1929-1934)*, München, Hueber, 1969.
- BROWN, Callum G., A Revisionist Approach to Religious Change, in: BRUCE, Steve. *Religion and Modernization: Sociologists and Historians Debate the Secularization Thesis*, Clarendon Press, 1992, s. 31-58.
- BURROW, John Wyon, *Krize rozumu: evropské myšlení 1848-1914*, Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003.
- CASANOVA, José, *Public Religions in the Modern World*, Chicago, University of Chicago Press, 1994.
- CIBULKA, Pavel, HLAVAČKA, Milan, *Sociální myšlení a sociální praxe v českých zemích 1781-1939*, Historický ústav AV ČR v.v.i., Praha, 2015.
- CLARK, J. C. D., Secularization and Modernization: the Failure of a "Grand Narrative", in: *The Historical Journal*, vol. 55/1, 2012, s. 161-194.
- CLARK, Mary T., *An Aquinas reader edited with an introduction by Mary T. Clark.*, New York, Fordham University Press, 1999.
- COX, Jeffrey, Master Narratives of Long-Term Religious Change, in: McLEOD, Hugh, *The Decline of Christendom in Western Europe, 1750-2000*, New York, 2003, s. 201-217.
- CSÁKY, Moritz a MANNOVÁ, Elena, *Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny*, Bratislava, Academic Electronic Press, 1999.
- DAMBERG, Wilhelm, HEIPEL, Claudia, a CANAVERO, Alfredo, The Formation of Christian Working-Class Organizations in Belgium, Germany, Italy and the Netherlands 1840-1920, in: HEERMA VAN VOSS, Lex, PASTURE, Patrick a MAEYER, Jan de, *Between Cross and Class: Comparative Histories of Christian Labour in Europe 1840-2000*, Peter Lang, 2005, s. 49-81.
- DANGL, Vojtech, *Krompachy pamätné miesto robotníckej vzbury*, Košice, Východoslov. vydav, 1976.
- DENK, Hans Dieter, *Die christliche Arbeiterbewegung in Bayern bis zum Ersten Weltkrieg*, Matthias-Grünwald-Verlag, 1980.
- DERUETTE, Serge, HANNOTTE, Michel, LEMAITRE, Jacques, *Mineurs en lutte!: la grève générale de l'été '32*, Bruxelles, Fondation Joseph Jacquemotte, Institut d'histoire ouvrière, économique et sociale, La Grève générale de 1932, 1994.
- DIETL, Werner, *Die Deutsche Christlichsoziale Volkspartei in der Ersten Tschechoslowakischen Republik: 1918-1929*, München, Sudetendeutsches Archiv, 1991.
- DUIN, Pieter van, POLÁČKOVÁ Zuzana, "Against the Red Industrial Terror!": The Struggle of Christian Trade Unions in Austria and Czechoslovakia against Socialist Trade-Union and Workplace Domination, 1918-1925, in: HEERMA VAN VOSS, Lex, PASTURE, Patrick, MAEYER, Jan de, *Between Cross and Class: Comparative Histories of Christian Labour in Europe 1840-2000*, Peter Lang, 2005, s. 127-173.
- DUMONS, Bruno, Histoire sociale et histoire religieuse, deux soeurs ennemies? Un essai de relecture historiographique pour la France contemporaine, in: *Revue d'histoire de l'Eglise de France*, vol. 86, Société d'histoire religieuse de la France, 2000, s. 561-572.
- DUROSELLE, Jean-Baptiste, *Les débuts du catholicisme social en France: 1822-1870*, Paris, Presses universitaires de France, 1951.
- FAIRCLOUGH, Norman, *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*, New York, Routledge, 2003.

- FASORA, Lukáš, *Člověk na Moravě v první polovině 20. století*, Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006.
- FASORA, Lukáš, *Dělník a měšťan: vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870-1914*, Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury, 2010.
- FELAK, James Ramon, *At the price of the republic: Hlinka's Slovak people's party, 1929-1938*, Pittsburgh, University of Pittsburgh Press, 1994.
- FIALA, Petr, *Český politický katolicismus 1848-2005*, Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008.
- FISCHER, Wolfram, Social Tensions at Early Stages of Industrialization, in: *Comparative Studies in Society and History*, 9, 1966, s. 64-83.
- GÉRARD, Emmanuel, *Histoire du mouvement ouvrier chrétien en Belgique I. a II.*, Leuven University Press, 1994.
- GOTTSMANN, Andreas, *Rom und die nationalen Katholizismen in der Donaumonarchie: Römischer Universalismus, habsburgische Reichspolitik und nationale Identitäten 1878-1914*, Wien, Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2010.
- HABERMAS, Rebekka, Piety, Power, and Powerlessness: Religion and Religious Groups in Germany 1870-1945, in: SMITH, Helmut Walser, *The Oxford handbook of modern German history*, Oxford, New York, Oxford University Press, 2011, s. 453-480.
- HAMANNOVÁ, Brigitte, *Hitlerova Vídeň*, Praha, Prostor, 2011.
- HANUŠ, Jiří *Malý slovník osobností českého katolicismu 20. století s antologií textů*, Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005.
- HAVELKA, Miloš, *Víra, kultura a společnost: náboženské kultury v českých zemích 19. a 20. století*, Červený Kostelec, Pavel Mervart, 2012.
- HEERMA VAN VOSS, Lex, *Class and other identities: gender, religion and ethnicity in the writing of European labor history*, New York, Berghahn Books, 2002.
- HEERMA VAN VOSS, Lex, PASTURE, Patrick, MAEYER, Jan de, *Between Cross and Class: Comparative Histories of Christian Labour in Europe 1840-2000*, Peter Lang, 2005.
- HLAVAČKA, Milan, *Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén: ambivalence dobových perspektiv, individuální a kolektivní strategie chudých a instrumentária řešení*, Praha, Historický ústav, 2013.
- HOLEC, Roman, Slovenskí katolíci medzi národom a štátom 1848-1918, in: IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana., *Národ - cirkev - štát*, Bratislava, Historický ústav SAV, 2007.
- HOLEC, Roman. The Slovak Worker between God and Marx, in: FASORA, Lukáš, *Secularization and the Working Class: The Czech Lands and Central Europe in the 19th Century*, Eugene, Wipf&Stock Pub, 2011.
- HOLLAND, Joe, *Modern Catholic Social Teaching: The Popes Confront the Industrial Age, 1740-1958*, Paulist Press, 2003.
- HORÁK, Jiří, Sekularizace, její kritika a aplikace na případ dělnického hnutí v českých zemích, in: *Historická sociologie*, vol. 2, 2013, s. 75-95.
- HRABOVEC, Emilia, *Der Heilige Stuhl und die Slowakei 1918-1922 im Kontext internationaler Beziehungen*, Frankfurt am Main, Peter Lang, 2002.
- HRABOVEC, Emília, Menovanie biskupov v kontexte bilaterálnych vzťahov medzi ČSR a Svätou stolicou, in: *Československo 1918-1938: osudy demokracie ve střední Evropě: sborník mezinárodní vědecké konference v Praze, 5.-8. října 1998*, Praha, Historický ústav, 1999, s. 542-555.
- CHALUPECKÝ, Ivan, *Dejiny Krompách*, Košice, Východoslovenské vydavateľstvo Košice, 1981.
- CHENU, Marie-Dominique, *La Doctrine sociale de l'Église comme idéologie*, Nouvelle éd, Paris, Éditions du Cerf, 1979.
- JONES, Larry Eugene, *The German Right in the Weimar Republic: Studies in the History of German Conservatism, Nationalism, and Antisemitism*, New York, Berghahn Books, 2014.

- KAMENEC, Ivan, *Tragédia politika, kňaza a človeka: (Dr. Jozef Tiso 1887-1947)*, Bratislava, Premedia, 2013.
- KATUNINEC, Milan, Kresťanské odbory v spolupráci a konfrontácii s komunistickými odbormi, in: ŠUCHOVÁ, Xénia, *Ludáci a komunisti: súper? spojenci? protivníci?*, Prešov, Universum, 2006, s. 76-87.
- KATUNINEC, Milan, Spolupráca českých a slovenských kresťanských odborárov pod vedením J. Šrámka, in: MAREK, Pavel, *Jan Šrámek: kněz, státník, politik: sborník konference, Olomouc 10.-11.9.2003*, Olomouc, Moneta-FM, 2004, s. 76-88.
- KATUNINEC, Milan. *Kresťanské robotnícke a odborové hnutie na Slovensku*, Trnava, Filozofická fakulta TU, 2006.
- LETZ, Ján, *Slovenská kresťanská filozofia 20. storočia a jej perspektívy*, Kraków, Trnava, 2010.
- LUCKMANN, Thomas, *The invisible religion: the problem of religion in modern society*, New York, Macmillan, 1967.
- LUŽNÝ, Dušan, *Náboženství a moderní společnost: sociologické teorie modernizace a sekularizace*, Brno, Masarykova univerzita, 1999.
- MANER, Hans-Christian, SCHULZE WESSEL, Martin, *Religion im Nationalstaat zwischen den Weltkriegen 1918-1939*, Stuttgart, Steiner, 2002.
- MAREK, Pavel, *Český katolicismus 1890-1914: kapitoly z dějin českého katolického tábora na přelomu 19. a 20. století*, Olomouc, Gloria Rosice, 2003.
- MAREK, Pavel, *Čeští křesťanští sociálové*, Olomouc, Univerzita Palackého, 2011.
- MAREK, Pavel, TRAPL, Miloš, *Mons. František Světlík (1875-1949): nástin života a díla katolického politika a novináře*, Rosice u Brna, Gloria, 2001.
- MAUGENEST, Denis, *Le Discours social de l'Église catholique: de Léon XIII à Jean-Paul II les grands textes de l'enseignement social de l'Église catholique*, Paris, Le Centurion, 1984.
- MAUGENEST, Denis, *Le Mouvement social catholique en France au XXe siècle*, Paris, les Éd. du Cerf, 1990.
- MAYEUR, Jean-Marie, Catholicisme intransigent, catholicisme social, démocratie chrétienne, in: *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, vol. 27 / 2, 1972, s. 483-499.
- MAYEUR, Jean-Marie, *Catholicisme social et démocratie chrétienne: principes romains, expériences françaises*. Paris: Éd. du Cerf, 1986.
- McLEOD, Hugh, *European religion in the age of the great cities, 1830-1930*, London, New York, Routledge, 1995.
- McLEOD, Hugh, *Religion and the working class in nineteenth-century Britain*, London, Macmillan, 1984.
- McLEOD, Hugh. *European religion in the age of the great cities, 1830-1930: working-class religion in Berlin, London, and New York, 1870-1914*. New York, Routledge, 1995.
- McLEOD, Hugh. *Piety and Poverty: Working-Class Religion in Berlin, London and New York, 1870-1914*. Holmes & Meier Pub, 1996.
- MED, Jaroslav, *Literární život ve stínu Mnichova (1938-1939)*, Praha, Academia, 2010.
- MISNER, Paul, *Social Catholicism in Europe: from the onset of industrialization to the First World War*. New York: Crossroad, 1991.
- MISNER, Paul. *Social Catholicism in Europe: from the onset of industrialization to the First World War*. New York: Crossroad, 1991.
- NEŠPOR, Zdeněk R., *Ne/náboženské naděje intelektuálů: vývoj české sociologie náboženství v mezinárodním a interdisciplinárním kontextu*, Praha, Scriptorium, 2008.
- OSYKOVÁ, Linda, *Volebné kampane politických strán na Slovensku počas 1. ČSR*, Bratislava, Veda, 2012.
- PASTURE, Patric, The Role of Religion in Social and Labour History, in: HEERMA VAN VOSS, Lex, *Class and other identities: gender, religion and ethnicity in the writing of European labor history*, New York, Berghahn Books, 2002, s. 101-132.

- PATCH, William L, *The Christian trade unions in the Weimar Republic, 1918-1933: the failure of corporate pluralism*, New Haven, Yale University Press, 1985.
- PEHR, Michal, ŠEBEK, Jaroslav, *Československo a Svatý stolec: od nepřátelství ke spolupráci (1918-1928)*, Praha, Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, 2012.
- PELLETIER, Denis, *Économie et humanisme: de l'utopie communautaire au combat pour le tiers-monde 1941-1966*, Paris, les Éd. du Cerf, 1996.
- PELLETIER, Denis, Engagement intellectuel catholique et médiation du social. L'enquête monographique de Le Play à Leuret, in: *Mil neuf cent*, 13/1, 1995, s. 25-45.
- PELLETIER, Denis, Le catholicisme social en France (XIXe-XXe siècle) Une modernité paradoxale, in: PELLISTRANDI, Benoît, *L'histoire religieuse en France et en Espagne: Colloque international, casa de Velázquez, 2-5 avril 2001 : actes*, Casa de Velázquez, 2004, s. 371-387.
- PELLETIER, Denis, Les pratiques charitables françaises entre "histoire sociale" et "histoire religieuse", essai d'historiographie critique, in: BUELTZINGSLOEWEN, Isabelle von, PELLETIER, Denis, *La charité en pratique: chrétiens français et allemands sur le terrain social, XIXe-XXe siècles*, Strasbourg, Presses universitaires de Strasbourg, 1999, s. 33-49.
- PLEVA, Ján, *Kresťanské odbory na Slovensku*, Bratislava, Práca, 1967.
- PUTNA, Martin C., *Česká katolická literatura v evropském kontextu 1848-1918*, Praha, Torst, 1998.
- PUTNA, Martin C., *Česká katolická literatura v kontextech: 1918-1945*, Praha, Torst, 2010.
- RÁKOSNÍK, Jakub, *Kapitalismus na kolenou: dopad velké hospodářské krize na evropskou společnost v letech 1929-1934*, Praha, Auditorium, 2012.
- RÁKOSNÍK, Jakub, *Odvrácená tvář meziválečné prosperity: nezaměstnanost v Československu v letech 1918-1938*, Praha, Karolinum, 2008.
- RÁKOSNÍK, Jakub, *Proměny sociálního práva v Československu v letech 1945-1956*, Právnická fakulta UK, Praha, dizertační práce, 2012.
- RÁKOSNÍK, Jakub, T. G. Masaryk a sociální otázky v první republice Československé, in: *T.G. Masaryk a sociální otázka: sborník příspěvků z IX. semináře Masarykova muzea v Hodoníně, 14. listopadu 2001*. Hodonín: Masarykovo muzeum v Hodoníně, 2002, s. 78-84.
- SCHULZE WESSEL, Martin, *Revolution und religiöser Dissens: Der römisch-katholische und der russisch-orthodoxe Klerus als Träger religiösen Wandels in den böhmischen Ländern und in Russland 1848 – 1922* München, Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2011.
- STARK, Rodney, Secularization, R.I.P., in: *Sociology of Religion*, vol. 60/3, 1999, s. 249-273.
- ŠEBEK, Jaroslav, Encyklika Quadragesimo anno, její recepce a vliv na katolické prostředí v českých zemích ve třicátých letech, in: *Soudobé dějiny VIII.*, 2-3, 2001, s. 365-383.
- ŠEBEK, Jaroslav, *Mezi křížem a národem: politické prostředí sudetoněmeckého katolicismu v meziválečném Československu*, Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006.
- ŠMÍD, Marek. *Nepřítel: první republika: radikalizace skupiny českých katolických intelektuálů v letech 1918 – 1938*. Chomutov, L. Marek, 2012.
- THOMPSON, Edward Palmer, *The making of the English working class*, New York, Pantheon Books, 1964.
- TRAPL, Miloš, Charakteristika Československé strany lidové v letech 1918-1938, in: FIALA, Petr, *Český politický katolicismus 1848-2005*, Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008.
- TRAPL, Miloš, *Politický katolicismus a československá strana lidová v Československu v letech 1918-1938*, Praha, SPN, 1990.
- UHÁL, Martin, *Sociálně otázky v teologické reflexii*, Brno, Cesta, 2009.
- VIDO, Roman, Náboženství a modernita v současné sociologii náboženství, in: *Sociální studia*, 11, Brno, Fakulta sociálních studií MU 2008, 27-51.

WARD, James Mace, *Priest, Politician, Collaborator: Jozef Tiso and the Making of Fascist Slovakia*, Cornell Univ. Press, 2013.

WILSON, Bryan R, *Religion in sociological perspective*, Oxford, New York, Oxford University Press, 1982.